

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica 15 (2020)

ISSN 2083-1765

Tom dedykowany Pani Profesor Elżbiecie Rudnickiej-Firze

DOI 10.24917/20831765.15.2

Leszek Bednarczuk

KRAKÓW w derywacji onomastycznej

Słowa kluczowe: *Kraków*, derywacja onomastyczna, toponimia, antroponimia

Keywords: *Kraków*, onomastic derivation, toponyms, anthroponyms, onomastics

Dociekliwe prace Profesor Elżbiety Rudnickiej-Firy o antroponimii dawnego Krakowa (2004, 2013) skłaniają do przyjrzenia się również nazwiskom mieszkańców dawnej i współczesnej Polski utworzonym od nazwy miasta. Na temat nazwy samego Krakowa (którą tu nie będę się bliżej zajmować) istnieje bogata literatura. Ostatnio pojawiło się kilka ważnych publikacji na temat nazw mieszkańców naszego miasta w gwarach i folklorze (Tyrpa 2016) oraz ich stereotypów w polszczyźnie miejskiej Krakowa (Ochmann, Pałka, Kwaśnicka-Janowicz 2018).

W tym artykule chciałbym się bliżej zająć derywatami od nazwy *Kraków* w toponimii i antroponimii polskiej oraz niektórych innych języków. Tworzą one dwie grupy:

I Nazwy miejscowe

II Nazwy osobowe (nazwiska).

W obu grupach wyróżnić można derywaty semantyczne formalnie równe nazwie oryginalnej – funkcjonujące jako: nazwy miejscowe poza Krakowem (I A), nazwisko (II A). Znacznie liczniejsze są derywaty słowotwórcze (II A, II B), utworzone za pomocą różnych formantów nazwotwórczych. Jedne i drugie rzucają światło na ruchy demograficzne w dawnej i współczesnej Polsce, być może też na pochodzenie samej nazwy Krakowa.

I NAZWY MIEJSCOWE

A. PRZENIESIONE

Kraków

(1) wieś (dziś przedmieście Kraszewa) koło Ciechanowa, od 1877 zapewne przeniesiona nazwa *Krakowa*.

(2) nazwa dwóch wsi na Pomorzu: koło Darłowa 1296 *Cracouia*, koło Sławna 1298 *Krakowe*, 1310 *Cracow*, dziś *Stary Kraków* i *Nowy Kraków*. Nazwa powstała niezależnie od małopolskiego Krakowa – od słowińskiego *krak* ‘kruk’.

(3) dawne zapisy wsi *Krokowo* koło Jeziora (Olsztyńskie): 1350 *Crocow*, nadpis *Cracow*, podobnie 1364, 1597, 1615, później przeważa *Krowow*, podobnie jak nazwa innej wsi *Krokowa* (koło Pucka).

(4) nazwy kilku miejscowości poza Polską: USA (Wisconsin, Missouri).

(5) nazwy terenowe: wąwóz *Kraków* w dolinie Kościeliskiej; baobab *Kraków*, w którym znaleźli schronienie Staś i Nel, bohaterowie powieści Henryka Sienkiewicza *W pustyni i w puszczy* – tak przez Stasia nazwany (nazwa literacka).

B. DERYWOWANE

Krakowiec

(1) osiedle w Gdańsku, 1524 *Crokauw*, 1570 *Krakau*, 1595 *Krakowiec*, *Krakau*, część administracyjna jednostki pomocniczej Gdańska: Krakowiec – Górki Zachodnie, osiedle w następujących granicach: Wisła Martwa od wysokości ul. Zawisłańskiej, wzdłuż niej do ul. Stryjewskiego (bez tej ulicy), skrajem lasu do ul. Nowotnej (bez tej ulicy), wzdłuż niej do plaży (bez ul. Wydmy), brzegiem Zatoki Gdańskiej do ujścia Wisły Śmiałej, od niej z powrotem do Wisły Martwej. Początkowo Krakowiec leżał na Wyspie Portowej, otoczony wodami Wisły. Obecna nazwa (przymiotnik: *krakowiecki*) oficjalnie od roku 1949. Do początku XX wieku na Wiśle, naprzeciwko Krakowca, znajdowała się niewielka, podłużna wysepka zwana *Krakauer Kämpe* (Krakowiecka Kępa) – w 1883 z 10 domami i 121 mieszkańcami, miejsce składowania drewna i tartak (www.gedapedia.pl) – derywat od pomorskiego Kraków (2).

(2) miasteczko (dziś *Krakowец* / *Krakiweć*, osiedle typu miejskiego po stronie ukraińskiej obok Korczowej), w pobliżu Jaworowa na Płaskowyżu Tarnogrodzkim, nad rzeką Szkło i Stawem *Krakowieckim*. Prawa miejskie potwierdzone przywilejem w roku 1520. Nazwa nadana zapewne przez przybyszów z *Krakowa*, utworzona jak *Tarnów* > *Tarnowiec* (koło Jasła), *Opatów* > (pobliski) *Opatowiec*.

(3) Nazwy kilku osiedli / przysiółków w różnych częściach Polski.

Krakowiany

(1) wieś koło Warszawy, 1409 i liczne późniejsze zapisy; zamieszkiwali ją zapewne przybysze z Krakowa.

(2) wieś koło Trzebnicy, (?) 1212 *Cracouc* (*Krakowci), 1288 *Cracoven* i n., 1743 *Cracovane*.

Krakówek, Krakówka, Krakówki, Krakówkowie (NMP V: 274-5)

Kilkanaście nazw wsi, osiedli, obiektów terenowych, często położonych nad wodą, nazwy związane zapewne z gwarowym *krakówek* 'wiosenny wylew Wiśły' o niejasnym pochodzeniu, albo od niezachowanego czasownika **kraczać* 'wy-/prze-kraczać' iterativum, od *kroczyć*, albo od zachowanego w ukraińskim *krak* < ps. **kʲr-akъ*, paralelnego do *krzak* < ps. **kʲr-jakъ* < **kʲrъ*, skąd dawne i gwarowe *kierz* 'krzak'. Nazwy te nie mają żadnego związku etymologicznego z *Krakowem*, ale jego domniemany eponim *Krak* zapisany dwukrotnie jako staropolskie miano osobowe: 1368 Johannes *Crac* (Bochnia) i 1331 Wilhelmus *Crak* (Prusy), był od czasów Kadłubka objaśniany jako 'kruk' (zachowany w sło-wińskim). W świetle powyższego nie można wykluczyć związku z wymienionymi wyżej nazwami terenowymi 'wylew' / 'sноп zboża na strzesze' / '*krzak'. Od imienia *Krak* powstał derywat **Krakosz*, od którego powstało miano osobowe Johannes *Krakoszowski* (1491) właściciel wsi *Krakoszowice* koło Gdowa (SSNO III: 131; NMP V: 275), gdzie znajduje się kopiec, od dawna łączony z kopcem Krakusa na Krzemionkach (Gil 1997). Dziś nazwisko *Krak* (482 nosicieli według bazy PESEL).

Raczej niezwiązane z Krakowem: **Krakówkowie** 1300 (wieś Otmuchów); **Krakowica** (przysiółek Inwałdu).

C. CZESKIE PARALELE KRAKOWA

Krakov – od 1358, wieś w powiecie Rakovník (czes. *okres Rakovník*), w zachodniej części kraju (tj. województwie) środkowoczeskiego (*Středočeský kraj*) w środkowych Czechach. Położona jest między miejscowościami Beroun, Kladno i Pilzno.

Krakovec – od 1370, 2 km od Krakova.

Krakovany – od 1244, na południe od Nového Mesta nad Wagiem, 6 km od Písečanu na Słowacji; przybysze z Krakova.

Krakovčice – od 1530, południowe Czechy; Chrášťany u Týna nad Vltavou.

Krakovice – od 1338, południowe Czechy, w pobliżu Pilzna.

II NAZWY OSOBOWE (NAZWISKA)

A. PRZENIESIONE

Kraków – 1402 i n., kilka staropolskich mian osobowych zapewne przez opuszczenie *de* w tekstach łacińskich; dziś nazwisko to nosi kilka osób zamieszkałych w Warszawie.

B. DERYWOWANE

Krakowian – stpol. (mieszczanie) *krakowianie*, jako nazwisko **Krakowianin** 1601 i n., współcześnie według bazy PESEL 377 osób nosi to nazwisko, głównie Częstochowa (103) i region (102).

Krakowiański – 1451, 1452, **Krakowiński** – 1527, **Krakowieński** – 1619; formy przymiotnikowe od **Krakowian**; dziś nieznane.

Krakowiak – w bazie PESEL 9458 poświadczeń nazwiska; dwuznaczne, bo jest to również nazwa (dziś głównie) mieszkańców regionu krakowskiego. Jako nazwisko najczęstsze jest w Polsce środkowo-wschodniej: Łódź (640), Warszawa (488), Sandomierskie (311). W staropolskim jeden zapis miana kobiety: **Krakowianka** 1485 (SSNO III: 131). Dzisiejsze nazwiska żeńskie: **Krakowiakowa**, **Krakowiakówna**.

Krakowczyk – od końca XV wieku (1470–1480, 1531, 1533, 1564, 1601, 1675, 1795); obecnie według bazy PESEL 811 osób nosi to nazwisko, głównie na Śląsku (ponad 700). Formant *-czyk* powstał przez dodanie *-ik* do przyrostka *-ec* por. *chłop-iec* > *chłop-czyk*. **Krakowczak** – według bazy PESEL 5 poświadczeń nazwiska, por. *Wileńczak*.

Krakowski – 1369, 1766; dane z bazy PESEL: **Krakowski** 3213 poświadczeń nazwiska, **Krakowska** 3311 nosicielek nazwiska (razem 6524), najczęstsze w: pow. Tarnów (145), Warszawa (101), Kraków (53), Suwałki (32). Pierwotnie nazwy przybyszów z Krakowa, później także jako nazwisko Żydów z Krakowa (podobne *Warszawski*, *Gdański*, *Białostocki*, *Żółkiewski* itd.).

Krakowic – 1417, jeśli formant *-owic*, to patronimicum od **Krak**; dziś nieznane.

Krakowicki – 1468 forma przymiotnikowa od **Krakowic**; dziś nieznane.

Krakowiec – 1320, 1394, 1726; **Krakowcowa** – 1398; dziś nieznane.

Krakowiecki – 1468, 1474, współcześnie w bazie PESEL 218 poświadczeń nazwiska, **Krakowiecka** – według bazy PESEL 210 nosicielek nazwiska (razem 428 poświadczeń nazwiska), głównie Mazowsze wsch. (ponad 150) i Krośnieńskie (44); forma przymiotnikowa od *Krakowiec*.

Krakowin – w bazie PESEL 5 poświadczeń nazwiska, formant *-in* singulativum etniczne jak *Ruś-in*, *Litw-in*.

Krakowiński – według bazy PESEL 54 osoby noszą to nazwisko, **Krakowińska** według bazy PESEL 48 nosicielek nazwiska (razem 102 poświadczenia nazwiska), formy przymiotnikowe od **Krakowin**.

Krakiewicz – 1407, 1411; odmianka **Krakowic** lub od *krakać*; dziś nieznane.

Krakowczyn – 1408; dziś nieznane.

Krakówka – 1369, 1558, 1569, 1650; współcześnie według bazy PESEL 298 poświadczeń nazwiska, przeważnie na Podlasiu (ok. 180); **Krakówko** – według bazy PESEL 81 poświadczeń nazwiska (Siemiatycze 60) – oba nazwiska głównie północnopolskie, zapewne nie od *Krakowa*, lecz od wspomnianych wyżej nazw (pierwotnie) terenowych: *Krakówek, Krakówka, Krakówki, Krakówkowie*.

III GWAROWE NAZWY MIESZKAŃCÓW KRAKOWA

Nazwę Krakowa oraz jego (i regionu) mieszkańców w gwarach i folklorze opracowała skrupulatnie Anna Tyrpa (2016: 172). Niektóre z nich występują także w funkcji nazwiska.

Krakowian – częste w folklorze (Krakowskie, Miechowskie, Olkuskie, Pińczowskie).

Krakowiana – 1 poświadczenie w folklorze (Lubelskie), wobec powszechnego **Krakowianka** (mieszkanca miasta lub regionu).

Krakowianek – 1 poświadczenie (Mazury), zdrobnienie.

Krakowieniec – 1 poświadczenie (Kozienice).

Krakowiak – częste, głównie jako nazwa mieszkańca regionu, rzadziej Krakowa.

Krakowiaczek – zdrobnienie, **Krakowiaczka** – 1 poświadczenie (Warmia).

Krakus, Krakuska – rzadkie, zwykle we wtórnych znaczeniach: nazwy elementów ubioru (*krakusy* ‘wysokie skórzane czarne buty, z gładkimi lub sfałdowanymi cholewami sięgającymi do kolan’, *krakuska* ‘rogatywka, czerwona, płaska, otok z baranka czarnego lub siwego, niekiedy białego, zdobiona pawimi piórami, wstążkami, kwiatami, noszona do I wojny światowej’, *krakuska* ‘czapka chłopięca z białego atłasu lub wykonana szydełkiem z wełny’), nazwa członka formacji wojskowej (*krakus* ‘żołnierz lekkiej jazdy polskiej’), dziś ironicznie-przezwickowo.

IV NAZWY KRAKOWA I JEGO MIESZKAŃCÓW W JĘZYKACH OBCYCH

ARABSKIE

K^ar^akū – ok. 965 (Ibrahim ibn Jakub).

ŁACIŃSKIE

Cracoua ok. 973, **Cracoa** 992, **Cracow** ok. 1117, 1124; **Cracovia** 1402 i n.

Cracoviensis – mieszkaniec Krakowa 1388, 1470–1480 i n.

Krakowita – XV–XIX w., dziś jako nazwisko nieznane.

Krakus – łac. nazwa *Kraka* od czasów Kadłubka (ok. XII w.), ale jako nazwisko nowszego pochodzenia ma w bazie PESEL 321 poświadczeń, głównie środkowa Polska (Łódź – Częstochowa – Kielce – Warszawa). Rzadkie derywaty: *Krakuski* (30), *Krakusiński* (2).

NIEMIECKIE

Krakau – w funkcji nazwiska głównie w Polsce północnej (22).

Krakower – 1414; dziś **Krakauer** jako przezwisko nawiązujące do austriackiej przeszłości Krakowa (obszerniej: Ochmann, Pałka, Kwaśnicka-Janowicz 2018: 37–40).

JIDYSZ

Kroke – nazwa miasta; nazwy mieszkańców: 1396 **Kroker**, 1421 **Kraker**, dziś **Krakower**, **Krokewer**, **Krakewer** (poza Polską, głównie USA).

LITEWSKIE

Krakuva – nazwa miasta; nazwisko **Krakauskas**, rozpowszechnione w różnych częściach Litwy (Vanagas I 1062) oraz na polskiej Suwalszczyźnie.

Podsumowanie

Jak widać z powyższej analizy, nazwy mieszkańców Krakowa (i częściowo regionu) w epoce staropolskiej wykazują w zakresie derywacji dużą różnorodność. Najstarsze wydaje się singulativum etniczne *Krakowian-in* (jak *Słowianin*, *Polanin*). Nowszymi są *Krakowiak* (jak *Słowak*, *Polak*) i *Krakowi(e)c*. W epoce średniopolskiej rozpowszechnia się *Krakowczyk* (jak *Poznańczyk*). Przymiotnikowe *Krakowski* to nie tyle nazwisko szlacheckie na *-ski*, lecz tu nomen originis (przybysz z Krakowa). Dziś najczęstszymi nazwiskami są: *Krakowiak* 9458, *Krakowski* 6536, *Krakowczyk* 811, *Krakowiecki* 428, *Krakowian* 377, *Krakus* 321, *Krakowiński* 102. Natomiast północnopolskie toponimy *Krakówka* 289 i *Krakówko* 81 (Siemiatycze 60) pochodzą zapewne od identycznie brzmiących nazw terenowych.

Omówione derywaty niewiele wnoszą do wyjaśnienia nazwy miasta, które zapewne pochodzi od imienia *Krak* jako domniemanego założyciela. Na uwagę zasługują natomiast paralelne nazwy z obszaru czeskiego typu *Krakov*, *Krakovec*, *Krakovany* (Profous II: 358–360). Może więc nazwa małopolskiego *Krakowa* powstała w czasach panowania czeskiego (ok. 960–990) albo nazwy czeskie zostały przyniesione przez polskich jeńców uprowadzonych w czasie najazdu Brzetysława I w 1038 roku. Rzecz wymaga na pewno dalszych badań.

Rozwiązanie skrótów

NMP – *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, red. K. Rymut, t. 1–7, Kraków 1996–2007, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, t. 8–9, Kraków 2009–2013,

red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, t. 10–14, Kraków 2015–2017, red. B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, t. 15, Kraków 2018.

PESEL (baza PESEL) – *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, wydał K. Rymut, oprac. na podstawie materiałów Rządowego Centrum Informacji PESEL, Kraków 1992–1994.

SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. 1–7, Wrocław 1965–1987.

Bibliografia

Cieślakowa A. (red.), 2006–2016, *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*, Kraków.

Gil G., 1997, *Kopce na ziemiach Polski. Od pradziejów po kopiec w Pierzchowcu*, Kraków. *Gedanopedia. Internetowa encyklopedia Gdańska*: www.gedanopedia.pl

Ochmann D., Pałka P., Kwaśnicka-Janowicz A., 2018, Krakus, krakauer, krakowianin i krakowiak – nazwy mieszkańca Krakowa a jego auto- i heterostereotyp, „Język Polski” XCVIII, nr 3, s. 31–48.

Profous A., 1947–1960, *Místní jména v Čechách – jejich vznik, původní význam a změny*, t. 1–5, Praha.

Rudnicka-Fira E., 2004, *Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku*, Katowice.

Rudnicka-Fira E., 2013, *Imiennictwo krakowian od XVI do XVIII wieku na tle historii i kultury*, Kraków.

Rymut K., 1999–2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1–2, Kraków.

Rymut K., 2003, *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku*, Kraków.

Tyrpa A., 2016, *Kraków w gwarach i folklorze*, „Polonica” XXXVI, s. 167–180.

Vanagas A. (red.), 1985–1989, *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 1–2, Vilnius.

KRAKÓW in onomastic derivation

Abstract

The subject of the paper are derivatives of the name *Kraków* in toponymy and anthroponymy of Polish and some other languages. They form numerous, varied names (local, regional, ethnic, personal). However, they do not contribute much to the explanation of the name of the city, which, in all likelihood, is derived from the name *Krak*, supposedly a founder. Attention should also be paid to parallel names from the area of Czech type *Krakov*, *Krakovec*, *Krakovany*, which could indicate their common origin.